

شهر سوخته

"شهر سوخته" در ۵۶ کیلومتری زابل در استان سیستان و بلوچستان و در حاشیه جاده زابل - زاهدان واقع شده و پنج هزار سال قدمت دارد. این شهر در ۳۲۰۰ سال قبل از میلاد پایه گذاری شده و مردم این شهر در چهار دوره بین سال های ۳۲۰۰ تا ۱۸۰۰ قبل از میلاد در آن سکونت داشته اند. وسعت "شهر سوخته" و یافته های کاوشگران این محوطه باستانی را از صورت یک محوطه عادی دوران مفرغ خارج کرده و به این نتیجه رسانده که زندگی در "شهر سوخته" با دوران آغاز شهرنشینی در فلات مرکزی ایران و بین النهرین همزمان است. سند یا کتیبه ای که نام واقعی و قدیمی این شهر را مشخص کند هنوز به دست نیامده و به دلیل آتش سوزی در دو دوره زمانی بین سال های ۳۲۰۰ تا ۲۷۵۰ قبل از میلاد "شهر سوخته" نامیده می شود. هنوز قسمت صنعتی "شهر سوخته" کشف نشده و به گفته دکتر منصور سجادی سرپرست تیم کاوش در این فصل در بخش مسکونی شمال شرقی شهر سوخته با هدف رسیدن به طبقات و لایه های قدیمی تر شهر و در گورستان آن کند و کاو انجام خواهد شد. آنها امیدوارند که در این فصل آثاری از دوران اول استقرار مردمان پنج هزار سال پیش شهر سوخته بیابند.

از نخستین اشاره ها تا کنون

کلنل بیت، یکی از ماموران نظامی بریتانیا از نخستین کسانی است که در دوره قاجار و پس از بازدید از سیستان به این محوطه اشاره کرده و نخستین کسی است که در خاطراتش این محوطه را شهر سوخته نامیده و آثار باقیمانده از آتش سوزی را دیده است. پس از او سر اورل اشتین با بازدید از این محوطه در اوایل سده حاضر، اطلاعات مفیدی درخصوص این محوطه بیان کرده است. بعد از او شهر سوخته توسط باستان شناسان ایتالیایی به سرپرستی مارتیسو توزی از سال ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۷ مورد بررسی و کاوش قرار گرفت. و اکنون هشتمین فصل کاوش شهر سوخته به سرپرستی دکتر منصور سجادی ادامه دارد. در این دوره پژوهشگران ایتالیایی مطالعات ژئوفیزیکی "شهر سوخته" را انجام خواهند داد و ابتدا نقشه ژئوفیزیکی شهر سوخته را تهیه و سپس آن را پایه کارهای تحقیقی و پژوهشی این منطقه خواهند کرد.

جغرافیا و محیط زیست شهر سوخته

بر مبنای یافته های باستان شناسان شهر سوخته ۱۵۱ هکتار وسعت دارد و بقایای آن نشان می دهد که این شهر دارای پنج بخش مسکونی واقع در شمال شرقی شهر سوخته، بخش های مرکزی، منطقه صنعتی، بناهای یادمانی و گورستان است که به صورت تپه های متوالی و چسبیده به هم واقع شده اند.

هشتاد هکتار شهر سوخته بخش مسکونی بوده است.

تحقیقات نشان داده است این محوطه بر خلاف اکنون که محیط زیست کاملاً بیابانی دارد و فقط درختان گز در آنجا دیده می‌شود، در پنج هزار سال قبل از میلاد منطقه‌ای سبز و خرم با پوشش گیاهی متنوع و بسیار مطلوب بوده و درختان بید مجنون، افرا و سپیدار در آنجا فراوان وجود داشته است.

در آن دوران نیز این منطقه بسیار گرم بوده، اما آب رودخانه هیرمند و شعباتش به خوبی زمین‌های کشاورزی شهر سوخته را سیراب می‌کرده است.

آقای سجادی بر مبنای شواهد باستان‌شناسی به خبرنگار میراث فرهنگی گفته کشاورزی و دامداری در شهر سوخته بسیار پیشرفته بوده و ساکنان شهر سوخته در این دو مورد کاملاً خودکفا بوده‌اند.

او درباره از بین رفتن پوشش گیاهی این منطقه گفته است: "در جریان حفاری‌های فصلهای گذشته در شهر سوخته مشخص شد که با توجه به صنعتی بودن شهر سوخته و وجود کارگاه‌های صنعتی ساخت سفال و جواهرات در این منطقه، ساکنان شهر سوخته از درختان موجود در طبیعت محوطه برای سوخت استفاده می‌کرده‌اند."

"بقایای سوختگی چوب‌ها در این محوطه‌ها به دست آمده است و این می‌تواند یکی از عوامل بسیار مهم و موثر در از بین رفتن پوشش گیاهی در منطقه باشد."

دریاچه هامون در ۳۲۰۰ قبل از میلاد دریاچه‌ای بزرگ و پرآب بوده و رودها و شاخه‌های قوی از آن منشعب می‌شده و در اطراف آن نیزارهای وسیعی وجود داشته است.

در بررسی‌های منطقه‌ای در اطراف شهر سوخته بستر رودخانه‌های مختلف و آبراه‌هایی پیدا شده که به مزارع کشاورزی شهر سوخته آب می‌رسانده‌اند.

در اولین فصل کاوش در شهر سوخته کوچه‌ها و خانه‌های منظم، لوله‌کشی آب و فاضلاب با لوله‌های سفالی پیدا شد که نشان‌دهنده وجود برنامه ریزی شهری در این شهر است.

صنعت و مشاغل در شهر سوخته

شهر سوخته مرکز بسیاری از فعالیت‌های صنعتی و هنری بوده، در فصل ششم کاوش در شهر سوخته نمونه‌های جالب و بدیعی از زیورآلات به دست آمد

شهر سوخته مرکز بسیاری از فعالیت های صنعتی و هنری بوده، در فصل ششم کاوش در شهر سوخته نمونه های جالب و بدیعی از زیورآلات به دست آمد.

باستان شناسان با یافتن مهره ها و گردنبندهایی از لاجورد و طلا در یک گور در باره روشهای ساخت ورقه ها و مفتول های طلایی به تحقیق پرداختند و دریافتند صنعتگران شهر سوخته با ابزار بسیار ابتدایی ابتدا صفحه های طلایی بسیار نازک به قطر کمتر از یک میلیمتر تهیه کرده و بعد آنها را به شکل لوله های استوانه ای درمی آوردند و پس از اتصال دو سوی ورقه ها به یکدیگر مهره های سنگ لاجورد را در میان آن قرار می دادند.

به نظر آقای سجادی تکنیک های به کار رفته در شهر سوخته با کارهای مصریان باستان مشابهت دارد.

در شهر سوخته انواع سفالینه ها و ظروف سنگی، معرق کاری، انواع پارچه و حصیر یافت شده که معرف وجود چندین نوع صنعت، به ویژه صنعت پیشرفته پارچه بافی در آنجاست.

تاکنون ۱۲ نوع بافت پارچه یکرنگ و چند رنگ و قلاب ماهیگیری در شهر سوخته به دست آمده و مشخص شده مردم این شهر با استفاده از نیزارهای باتلاق های اطراف هامون سبد و حصیر می بافتند و از این نی ها برای درست کردن سقف هم استفاده می کردند.

صید ماهی و بافت تورهای ماهیگیری نیز از دیگر مشاغل مردمان شهر سوخته بوده است.

سختکوشی مردم شهر سوخته

فرزاد فروزانفر سرپرست گروه انسان شناسی سازمان میراث فرهنگی به خبرنگار میراث از نتایج بررسی بیش از ۲۵۰ اسکلت به دست آمده از شهر سوخته گفته است.

نمونه های بسیار زیادی از وجود عوارض مهره های کمر، چسبندگی مهره های گردن و کمر در بقایای اسکلت های زنان و مردان شهر سوخته دیده شد که نشان دهنده اشتغال ساکنان این شهر به مشاغل سخت است.

او سن بروز عوارض چسبندگی مهره ها را بعد از ۴۵ سالگی عنوان کرده و گفته است در بررسی ها پی برده اند سن ابتلا به چسبندگی مهره های کمر و گردن در ساکنان شهر سوخته ۲۰ تا ۳۰ سال است.

فروزانفر از تناسب بین زنان و مردان در ابتلا به این عارضه نتیجه گرفته آنها به یک میزان به کارهای سخت مشغول بوده اند.

به گفته او و بر مبنای تحقیقات انسان شناسی انجام گرفته بر روی اجساد ایرانیان هزاره ششم قبل از میلاد تا اوایل قرن میلادی متوسط عمر مردان مردمان ایران باستان ۳۰ تا ۳۵ و متوسط عمر زنان آن ۲۰ تا ۲۵ سال بوده است.

اما استثناهایی هم وجود داشته، مسن ترین فردی که تاکنون بقایای اسکلتش در محوطه های باستانی ایران کشف شده، متعلق به زنی ۸۵ ساله از ساکنان شهر سوخته است.

قد بلندترین فرد ایران باستان هم مرد ۳۵ تا ۴۰ ساله ای از ساکنان شهر سوخته بوده با ۵/۱۹۲ قد.

بر مبنای تحقیق روی بقایای اسکلت ها مشخص شده که عمده ترین دلایل مرگ مردمان ایران باستان بیماری های عفونی از جمله سرطان پوست، سفلیس و سل در رتبه اول، چسبندگی مهره ها و شکستگی استخوان در اثر کار و حوادث کاری در رتبه دوم، جنگ و حوادث طبیعی و غیر طبیعی از عوامل سوم و عوارض و بیماری های ژنتیکی از جمله منگولیسیم، عقب ماندگی، هیدروسفال و چسبندگی مادرزادی مهره ها بوده است.

موردی هم از یک نمونه جراحی مغز در پنج هزار سال قبل در شهر سوخته دیده شده است.

زنان شهر سوخته

تازه ترین یافته های باستان شناسان در گورهای شهر سوخته حاکی از این است که زنان شهر سوخته لباس های زیبایی شبیه به ساری می پوشیدند و به آرایش و زیورآلات قیمتی اهمیت می داده اند.

به گفته آقای سجادی در تمام گورهای متعلق به زنان در شهر سوخته سرمه دان، سرمه و شانه دیده می شود.

زنان شهر سوخته به دلیل صنعت پارچه بافی بی نظیری که در آنجا وجود داشته در انتخاب رنگ و نقش لباس خود از تنوع زیادی برخوردار بودند.

در یک پیکره یافت شده زن شهر سوخته لباسی شبیه ساری پوشیده و روی لباس او از روی سینه به پایین با پولک و سنگ های قیمتی تزیین شده است.

به گفته طاهره شهرکی کارشناس اداره میراث فرهنگی زابل در طول هفت فصل کاوش در شهر سوخته مهرهای زیادی کشف شده و تحقیقات نشان می دهد که مردم این شهر در ۳۲۰۰ سال قبل از میلاد برای نشان دادن از مالکیت از مهر استفاده می کرده اند.

او به خبرنگار ایرنا گفته است زنان شهر سوخته دارای مهر شخصی بوده اند و این امر نشان دهنده آن است که قدرت مالکیت در این شهر از آن زنان بوده است.

غذاهای مردمان شهر سوخته

باستان شناسان ایرانی و ایتالیایی در بررسی یافته های باستان شناسی و گیاه باستان شناسی خود در شهر سوخته مواد غذایی و خوراکی، دستور پخت و ترکیب چندین نوع از غذاها و نوشیدنی های پنجهزار سال پیش این شهر را شناسایی کرده اند. ولی الله خلیلی خبرنگار استانهای میراث طی گزارشی مفصل این غذاها و دستور پخت آنها را گردآورده است. مردم شهر سوخته از گوشت گوسفند، ماهی، گاو، تخم اردک و غاز، کشمش، گیشنیز، عدس، جو، انواع میوه ها، لبنیات، آرد کنجد، خیار، انگور، خربزه، هندوانه، پسته وحشی، زیره برای غذا و از آب انگور و ماءالشعیر به عنوان نوشیدنی استفاده می کردند. باستان شناسان توانسته اند بیش از ۲۵ نوع دانه خوراکی و گیاهی مصرفی، انواع میوه ها و سبزیجات را در شهر سوخته شناسایی کنند.

سازمان خواربار جهانی فائو این دانه های گیاهی را در اواخر اکتبر و اوایل نوامبر در مقر اصلی خود در رم به نمایش گذاشت.

آداب و نحوه دفن

اهالی شهر سوخته مردگان خود را به حالت چمباتمه در گور می گذاشته اند و در کنار او اشیایی قرار می دادند. اما در این دور از کاوش گور فردی که به احتمال بسیار زیاد اعدام شده است، یافت شد. بر مبنای شواهد فرد مذکور از دشمنان مردم شهر بوده و ساکنان شهر با فروکردن شیئی نوک تیز در سر او (که نحوه اعدام را مشخص می کند)، او را کشته و سر و ته دفن کرده اند.

فرزاد فروزانفر معتقد است دلیل دفن سر و ته جسد این بوده که اهالی شهر سوخته به زندگی پس از مرگ اعتقاد داشتند و با دفن سر و ته این فرد خواسته اند تا او به شکل ناشایستی به دنیای بعدی برود.

در گورستان شهر سوخته سی تا چهل هزار گور وجود دارد که احتمالاً اسرار زیادی را در خود حفظ کرده اند.

قدیمی ترین تخت نرد جهان

به تازگی از گور باستانی موسوم به شماره ۷۶۱ قدیمی ترین تخت نرد جهان به همراه ۶۰ مهره آن در شهر سوخته کشف شد، بسیار قدیمی تر از تخت نردی که در گورستان سلطنتی اور در بین النهرین کشف شده بود.

آقای سجادی گفته که این تخت نرد از چوب آبنوس و به شکل مستطیل است. چون آبنوس در سیستان و بلوچستان نمی روئیده و مشخص است که از هند وارد شده است.

روی این تخت نرد، ماری که ۲۰ بار به دور خود حلقه زده و دمش را در دهان گرفته، نقش بسته است.

به نظر می رسد که چنین طرحی هم به موضوع های فرهنگی و فلسفی هند مربوط باشد، چرا که چنین علامتی در فرهنگ هند به معنی مرکز انرژی های حیاتی در بدن انسان است.

این تخت نرد ۲۰ خانه بازی و ۶۰ مهره دارد. مهره ها که در یک ظرف سفالی در کنار تخت نرد قرار داشتند از سنگ های رایج در شهر سوخته یعنی از لاجورد، عقیق و فیروزه است.

به نظر آقای سجادی این تخت نرد ۱۰۰ تا ۲۰۰ سال قدیمی تر از تخت نرد بین النهرین است و به همین دلیل او فکر می کند این بازی از شهر سوخته به تمدن بین النهرین رفته است. گروه تحقیق و کاوش هنوز روش بازی با این تخت نرد را نیافته است.

ترکیب تیم باستان شناسان

به گزارش خبرگزاری میراث فرهنگی، گروه باستان شناسی شهر سوخته ۲۲ تا ۳۰ عضو دارد و بیشتر این افراد باستان شناسانی با میزان تحصیلات متفاوت هستند.

اعضای ثابت این تیم متخصص را انسان شناس، طراح، نقشه بردار، نقشه کش و یک مرمت تشکیل می دهند. در این فصل از کاوش یک زمین شناس، سنگ شناس، گیاه شناس و جانور شناس برحسب نیازهای گروه به باستان شناسان خواهند پیوست. با این تیم هفت متخصص ایتالیایی در رشته های زمین شناسی، شیمی، ژئوفیزیک، گرده شناسی و گیاه شناسی همکاری می کنند.

این گروه تا اواسط بهمن ماه به کاوش های خود در شهر سوخته ادامه خواهند داد. طبق برآورد اولیه کارشناسان در صورت کار مستمر تخلیه کامل اطلاعات شهر سوخته به حداقل بیست سال فرصت نیاز دارد.

برخی از پژوهشگران معتقدند مردم سیستان شاخه ای از آریایی های هستند که هزاران سال قبل در این منطقه سکنی گزیدند. تاکنون در باره شهر سوخته ۳۳ کتاب و مقاله به زبان فارسی و ۱۷ مقاله به زبان انگلیسی، فرانسه، روسی و ایتالیایی منتشر شده است.